

Галина АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка

«МЕНЕ НАРОДИЛА ДОЛЯ СЛОВОМ...»

УДК 821.161.2-1.09“19”А.Малишко

Статтю присвячено домінантній темі у творчості А.Малишка – філософському осягненню таїни слова, осмисленню призначення й ролі поета у світі.

Ключові слова: поезія, слово, пісня, образ, творчість, талант.

А.Малишко гучно й бадьоро прийшов у літературу наприкінці 1930-х рр. і дуже швидко став відомим і популярним. З-поміж молодих талантів вирізнявся вродженим пісенним даром, ліричною розкутістю, закоханістю в життя, масштабним оспівуванням реалій навколишньої дійсності, щирим, емоційним сприйняттям людського буття. І навіть те, що нині сприймається в його творчості як фальшиво-патетичне оспівування радянської дійсності, як ідеологічна риторика, яскраво відображає той час, який потребував «сурмача», «заспівувача», «правофлангового» – саме так окреслив свій статус сам поет. Однак визначальним для нього було органічно виражене національне світосприйняття, засвідчене в домінантних образах (рідної землі, матері, пісні, дороги), у художній неповторності його гнучкого, дзвінкого слова.

Хоча концепт «слова» є одним із ключових у поезії А.Малишка, у його художній екзистенції, вивченню цього мистецького явища особливої уваги не приділяли. Насамперед розглядали фольклорні джерела, аналізували поезію на тематично-образному рівні, що значною мірою звужувало погляд: філософія осягнення слова в А.Малишка має складнішу природу й пов'язана зі специфікою моделювання художнього світу. Окремі слушні міркування (В.Базилевського, С.Барабаш, Д.Павличка та ін.) не дають цілісного й усебічного уявлення про концепт «слова» як центр мікрокосму митця, одну з одвічних людських цінностей для нього. Тому наша спроба простежити його еволюцію у творчості А.Малишка є актуальною і новаторською.

А.Малишко належав до митців, для яких кредо «життя як творчість» стало сенсом буття. Поезія була для нього органічним родом діяльності, природним обов'язком, доконечною потребою. Протягом усього життя не переставав замислюватися над її великим таїнством, і завжди в центрі роздумів і поетичних рефлексій, медитацій був асоціативно-творчий зв'язок пережитого з тим, що, за його словами, «на серце лягло», що «у серці записано» [3; IV, с. 7]. Перебуваючи в силовому полі фольклорної традиції, А.Малишко весь час шукав нових виражальних засобів. Від збірки до збірки голос поета міцнів, сприйняття слова ставало виразнішим, але

Андрій Малишко

звернення до нього, осмислення його в різних виявах простежується постійно:

Усе, чим жив і пережив,
Все, що в мені тремтіло,
Як давніх споминів луна,
Як грізних днів година,
Все вийде, вирине зо дна,
Зіллється воедино [II, с. 213].

Ця строфа характеризує механізм творчого процесу, до якого залучено життєві враження, що витворюють образ часу, в якому жив поет.

Його душа прагнула оприявнюватися у слові, здатному до виповідання чогось особливого, таємничого, народженого і відтвореного уявою, фантазією художника:

У слова нові, невивчені

Світлий промінь переллю [I, с. 29].

А.Малишко не сумнівався в тому, що талант, духовність передаються генетично. Ще з дитинства рідна пісня ввійшла в його плоть і кров, її поетика стала аспектом світогляду, важливою частиною свідомості. Він часто осмислював минуле свого роду, щоб виявити джерела власного мистецького обдаровання. Поет витворює родинну історію як історію одухотвореної нації, складає найвищу шану дідові Микиті: «І де ти навчився гарячого слова? / І де ти набрався такого ума?» [I, с. 168]; дякує за «пісенну силу» [1; 173] дядькові Микиті-чорно книжнику: «З нашого обухівського роду / Ти мене хоч піснею підняв!» [I, с. 172]. Міцний фундамент творчості митця заклали матеріні пісні. В один поетичний символ рівноцінно сплелися образи пісні й матері, не безіменної, як у більшості поетів, а його – Ївги Базилихи. «Та де ж ти брала незвичайне слово?» [I, с. 170] – допитується він у ньеньки, яка зі смутком сприймала його поетичне призначення: «Чому ти, сину, не став агрономом, / Нащо ти вірші почав писати?» [III, с. 45]; «Казала мати мені колись: “Не чаруйся тим словом – Згубить!”» [VI, с. 218]. Перекоаний, що митець акумулює в собі найкращі риси духовності своїх пращурів, поет відчуває свій борг перед минулим і майбутнім, перед усім на світі сущим. «А вже найбільше, чуєте ви, мамо, / Я вам заборгував і не віддав / Ні шеляга за перше рідне слово, / Промовлене в колісці із лози, / Щоб вічним окайним боржником / Його нести, страждати і любити» [VI, с. 16], – зізнається він. Не забуваючи про

свій родовід, предків, «мудрих і нехитрих», чоботарів, теслів, хліборобів, поет пов'язує з рідною хатиною «найперших слів обпалені клітини» [VI, с. 80]. Це захоплене ставлення до професій своїх предків, серед яких були й богомази, простежується і в пізніх віршах, зокрема у порівнянні праці художника і поета, по-народному наївному: «Мадонну малювати – це не писати строфи» [VI, с. 54]. Впізнаючи себе в родичах, предках, поет пов'язував часи, робив зримою генетичну спадковість, утверджував себе як людину, що має сильне мистецьке коріння:

Рембрандти й Рубенси дніпрових чорних піль,
Безпаспортні мої да Вінчі й Рафаелі! [VI, с. 54].

А ранній Малишко про своїх рідних каже:

В них кожне слово небайдуже,
Дорогу ширшу їм знайду –
На легкий вірш переведу [I, с. 302].

І вірші перших збірок, де є образ слова чи пісні, справді легкі, радісні. Свою стоголосу, співучу, щасливу пісню поет закликає іти «крізь любов, і ненависть, і зливи, через гори – до людських сердець» [I, с. 94]. В іншому вірші пише:

Рідна пісне, вилтай наокил,
Не спочивши, підіймайся знову.
Бийся, падай, ніби гордий сокіл,
Наливайся зернятком по слову! [I, с. 97]

Поет, інтуїтивно відчуваючи магічну силу слів, наказує їм: «Так пливить, слова жагучі, як весняні тучі!» [I, с. 222]. Під впливом його фантазії «пісні клечання густе, / Слів налитих звучання просте / Розтоплює сніги на морозі» [II, с. 72].

Генетичний складник таланту не обмежується лише родинними зв'язками. Свій поетичний родовід А.Малишко виводить насамперед від Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка й Лесі Українки. У вірші «Гості» давніми друзями, «своїми вчителями» він називає Лесю Українку, яка пропонує: «Бери моє гартованеє слово» [I, с. 275], і Т.Шевченка, кров якого «у слові ожива». Він теж передає молодому поетові своє слово:

Бери ж його, одверте і гаряче,
Мов дуб шумний, напоене снагою,
І не зганьбуй... [I, с. 276].

Як відомо, А.Малишко спершу мав намір стати лікарем, навчався в медичному технікумі, але згодом любов до літератури переважила. Іронічна згадка про це є у вірші «Павлуша»:

О медицина! Жаль до неї
Сидить, як в дереві сучок,
Коли ж непрошені хорей
Мене впіймали на гачок.
Їх не порвеш, міцні тенета,
Та й сам я правди не втаю –
Ножі, і скальпелі, й пінцети
За свіжу риму віддаю [II, с. 38].

Поштовх до писання для нього такий же невідворотний, як і пошук слів. Поряд із декларативними рядками: «Я скажу тобі в саду, / Серце в слово покладу» [I, с. 101], «...Пісню вишло, щоб цвіла родима Батьківщина зоряна моя» [I, с. 107] чи «...На майда-

ни та околиці / Понесу свої пісні» [I, с. 290], «Маю серце, / Тож розкрию груди / І його у слово покладу» [III, с. 321] вже в перших збірках поетові заправляється: «...слів, обточених, як жолуди» [I, с. 168], «слів терпких, як терену налив» [I, с. 174], «...бути міцним і суворим, / На славу байдужим, на слово нескорим» [I, с. 329], бути, як жайворонок: «На око – зовсім непомітним, / На слово – дивно голосним» [II, с. 55]. Тому замість півтисячі нудних рівних рядків, які дехто з його сучасників «виганяв» за ніч, просить: «Мені б одне слово – важке, не зніжене, / Щоб серце тримало не ніч, а вік» [III, с. 87].

Центром багатьох Малишкових творів є Слово, зустріч із яким для поета – найвища радість. Воно має свій запах і колір, коли «тебе шукало, дихало й раптово / Із серцем стрілось» [5; 93], воно «наче мед, як хміль і як потік» [V, с. 27]. Іноді вірш «кричить, грозиться й гнівно плаче» [VI, с. 132]. У поезії «Тепер, скажу я вам, так не читають віршів» осмислено феномен народження художнього слова, яке має вмістити в собі переживання і донести їх читачеві. Своєрідність творчого процесу передано в метафоричній картині:

І вірш, піднявши в ніч крильця сизопері,
Братався з образом в житті, а не в папері,
Він по столу ходив на жилавім припоні,
Клював метафори в написанім законі
І в молодім натхненні протиріч
Снував в епітеті до темно-карих віч [VI, с. 131].

Художній талант для А.Малишка – явище дивовижне й загадкове. Про це він говорить у вірші «А в тої пісні скільки діла...», антитезою нагадуючи про «терни» на шляху до «зірок», які очікують на поета:

Злетіла з білого крила,
Забилась птахом, забриніла,
На трьох роменах зацвіла.
Ще простелила дві стежини
І прихилилась біля них:
Одну з солодкої ожини
І другу в брилах кам'яних [VI, с. 145].

Чим далі, тим зростає усвідомлення того, що поет – не лише суспільна еліта, що виконує утилітарні функції – навчає, закликає читача, доносить до нього певні істини. Поети в «пізнього» А.Малишка – незвичайні люди, наділені здатністю змінювати і перетворювати навколишній світ:

Із малої доброї прикмети
Дерева і ріки в них ростуть.
Із пожежі роблять цвіт-мережі,
З блискавиць пускають вічних птиць [VI, с. 146].

Не заперечуючи натхнення як першоелементу творчого процесу, А.Малишко переконаний, що талант – це насамперед праця. Натхнення – це талант, розвинутий трудом, наголошував він у «Думках про поезію» [X, с. 74]. Поет має бути поетом і за фізичним, і за духовним еством. Весь стиль його життя, поведінки, мислення – в поезії, в образі, у невидимих для ока асоціаціях, які рухають думку до її художнього втілення: душа поезії «крізь атом бачить мудрість і людину!» [V, с. 74].

Д.Павличко слушно назвав А.Малишка «невтомним трудівником, каторжанином свого жорстокого натхнення» [4; 6]:

Прилютую себе до людської стіни
І сам собі викую кайданища.
То інших кували, а я закуюсь
Радістю й болем в горнилі горіння.
Поставлю на слові тверду печать
Суворої проби по всій роботі [VI, с. 60].

Поет із плином часу дедалі більше усвідомлює, яким важким є його ремесло. Доля призначила йому «...рубатись на жорстокім камені, / Щоб з пилінки зацвітати думою» [III, с. 257]. Талант – це одночасно і тягар, і радість, на яку приречений той, над ким ви-тає «дух людської творчості високої» [III, с. 257]:

Хотів би ту ношу скинуть з плеча,
З нею-бо більше мороки, ніж свята,
А вона – рождається, як дитинча,
І просить, і зводить малі рученята [III, с. 90].

У Малишкових віршах багато максималістських вимог до поета як до особливої людини. Що більший талант, то відповідальніше мусить ставитися до нього поет, не легковажити словом:

Та рими римувать – нехитра штука,
Але тоді й почнеться справжня мука,
Коли гаряча правда забринить [V, с. 220].

Про муки творчості, про неспокій, тривоги, «...безсонні ночі, / Де кожна рима – у нерві, де кожне слово – в клопоті» [V, с. 120] поет писав багато. З того, що «кров'ю спалюєш до дна», часто залишалася «хоч би мелодія одна» [V, с. 59]. Та для справжнього поета «хай краще мука, ніж бездумний лет» [V, с. 222], – переконаний А.Малишко.

Чим далі виростає талант, тим більше з'являлося відчуття невдоволеності своєю працею: «Я не написав того, що є найкраще, / Щоб воно у слові прозвеніло» [III, с. 47]. Творчий процес і творчі муки передано у вірші «За літами і за ракетами»:

Та з собою самим не в згоді я,
Рву те слово напополам.
Обізвися ж, моя мелодіє,
Я за тебе й життя віддам [V, с. 109].

Поетія – це ненастанна праця, і варто пам'ятати, що в ній перед тобою були «Вогнистий Данте й бронзовий Шекспір, / Сумний Тарас, важкий Буонарроті» [V, с. 264], – наголошував А.Малишко:

А ти малий, ти завжди *semper tūro*,
Виходь, як тінь бажання і крила,
Бери свій заступ весело і щиро,
Креши об крем'янь десь до джерела [V, с. 264].

Поет не соромиться починати спочатку, вчиться вічного оновлення в природі, філософськи споглядаючи її невблаганні й доцільні закони:

І ти, напружений, як учень над абеткою,
Шукаєш все, що міг, і те, чого не зміг,
І все, що ти спізнав, здається лиш чернеткою,
А пісня справжня десь шукає твій поріг [III, с. 270].

Ці шукання справжнього слова, «таємничого скарбу», сходження на гору з падіннями і злетами, щоб зірвати квітку ломикамінь, супроводяться

болісними роздумами про трагічність буття й межі свого існування в ньому:

Я просто мало жив. Я тільки віть
Людських шукань, врожаїв та політь [V, с. 78].

Творчу силу слова А.Малишко виражає в традиційній метафорі обробітку власної землі – духовного поля: «Я сів рядок, і зіходить він рівно. / А люди посвідчать: зерном колоситься» [II, с. 19], що пізніше ускладнюється: «Виносиш свій рядок, мов краплю у негоду, / Яка впаде в ріллю і кетягом зросте» [VI, с. 29] і проєціюється на Ісусову притчу про сіяча, у якій поет є тим, «хто слухає і розуміє слово, і плід приносить; і видає один у сто разів», і на Шевченкове: «Орю свій переліг – убогу ниву!»

Осмислюючи себе частиною природи, «кленом з людським серцем», у вірші «Одежа слова» автор переосмислює вислів із Євангелія від Івана – «Споконвіку було Слово»:

Мене народила доля
Кленом з людським серцем.
Мене народила доля
Словом.
Оголеним словом.
Тіло моє – лиш одежа слова,
Щоб людей не спалити.
І від того люблю я клени
І спалюю власне серце [VI, с. 217].

Вірш цей стає в ряд і з Шевченковим «щоб слово пламенем взялось», і з Франковим «огонь в одежі слова», бо потверджує: Слово – Бог, слово – світло, любов, істина, осягнення якої врятує світ.

У плінні літ слово поета стає не таким гучним і пафосним, зате вагомішим, мудрішим, філософськи заглибленим. Г.-Г.Гадамер писав, що справжні поети повинні говорити тихо, аби їх почули: «Поети не німіють. Вони просто говорять тихіше» [2; 114]. Ліричний герой А.Малишка 1960-х рр. гостро й тонко сприймає найдрібніші деталі і явища: іскра слова вибухає багаттям, мале слово виростає ваговитим колосом, а вітри «хилять сиві голови, / Щоб я красу їх в віршах приберіг» [VI, с. 93]. Поет прагне, щоб нова днина відкривала «мудру пісню, стокольорову в палітрі» [VI, с. 12]. Він бачить, як «вродлива пісня розсипає бризки» [VI, с. 79], як вона «зажебоніла, забриніла, звисла» [VI, с. 82], передає її контрастну суть: «Вся зіткана із неба й джерела, важка, як жар, легка, як плин потоку» [VI, с. 82].

Дедалі болючіше ословлюються муки самоозначення в неясному світі людського буття, жалі, провини, свої й чужі гріхи. Знаходить вихід і те, що нагромаджувалося, тамувалося в душі, те, що визривало в атмосфері суспільного піднесення 1960-х рр. А.Малишко широко розгорнув своє розуміння місії поета у світі людей. І в цій місії аспект покликаності – не єдиний і, може, не головний; головне – дар повноти людського буття в собі, мука відповідальності за його гідність. Це вічне почуття невдоволеності своїм словом, бажання «іще б на вершечок вирости, щоб ходити з людьми рівні» [V, с. 109].

В останній період творчості, у розквіті таланту, у зеніті слави і визнання (збірки «Серце моєї матері», «Полудень віку», «Дорога під яворами», «Сerpень душі моєї») відчуття слова у поета досягає максимального згущення. Саме ця поезія демонструє, як, спираючись на фольклорну образність, А.Малишко виходив далеко за її межі, синтезуючи традицію та модерн.

Дедалі частіше А.Малишко замислюється над призначенням поета і потаємними пружинами функціональності поезії. Сковородинівська ідея «спорідненої праці» озивається в рядках:

А ти ж як думав? Лестоці й хвала –
То вся поезія? Усі її висоти?
Лиш трутень звик солодкі жерти соти,
Бджола ж для меду й серце віддала [V, с. 75].

Непогамовна спрага образного втілення творчого задуму, віднаходження отого єдиного слова, яке врешті заспокоїть душу, слова як образу, а не сировини, з якої komponуються вірші, для А.Малишка є сутністю його самого, найвищим сенсом існування. Автор мислить себе в нерозривній єдності зі словом: воно має бути «схоже на мене кожною рисою», сидіти, «як сторож біля воріт» [III, с. 87], курити махорку, любити дороги й рясні громи...

Часто А.Малишко у поетичній формі дорікав деяким своїм сучасникам, яких зневажливо називав «пїтиками», «Байронами на часок», за бездумні вірші-одноденки – «із каламутної водиці / Дрібненьких віршів ручаї» [IV, с. 93], які стали масовим явищем. Предметом критики стає нездатність людини, наділеної художніми здібностями, до важкої наполегливої праці задля реалізації таланту. Поет просто нещадно боровся проти байдужого, холодного віршописання, проти риторики, верхоглядства й байдужості, відкидав фальш і мертвонароджені («словеса якісь бумажні, мов колючки біля воріт» [V, с. 48]), шаблонні, прохідні, сірі тексти, затерті, бліді образи і рими:

Докори знову ще докину
Римовщикам на «знов» і «кров»,
Що пишуть квапно кожну днину
Про нерозділену любов [VI, с. 178].

Загальниковість, поверховість – ці ознаки творчого безсилля драгували його, як і пейзажна та інтимна лірика, захоплення якою не схвалював, вважаючи, що поети лише розмінюють на неї свій талант, а вони мусять бути у вирі життя, як слуги і бійці народу. Коли ж А.Малишкові дорікали за невелику кількість віршів про кохання, за повтори, обертання навколо своїх «коронних», але одноманітних тем (юність, Батьківщина, війна), відповідав, що йому «нелегко залп

гармати / Перелити в посвисти любовні» [IV, с. 48], він не може «забути свої літа» [IV, с. 264] і не вміє розмінювати слово «на мідні п'ятаки» [IV, с. 267].

За два роки до смерті одверто і водночас різко напише про справу свого життя, застерігаючи тих, хто сподівається на легку поетичну долю. У вірші «Поезія», яким відкривається збірка «Синій літопис» (1968), вона не просто персоніфікується – стає всеосяжною, набуває вселенського значення – «І чорним попелом, і паростю / Стоїть одвічно коло хати», її не можна купити – «ні цвітом провесен, ані горлянкою, ні чином», творча праця потребує надзусиль, бо вона насамперед – «діло совісне» [VI, с. 7].

А в посмертній збірці «Сerpень душі моєї» є невеличкий маловідомий віршик «Сіре гуся», у якому це гуся має виразну фольклорну атрибутику: ходить по садочку, махає крилечками, «два Дунаї в пісню завертає», в'яже оберемки сонця і поважно ставить «червінькові лапоньки лапати». І несподіваний фінал:

Скільки літ у вирії дивлюся,
Встань же, слово, серця яр чудесна,
Непродажне сіре моє гуся,
Тонкогорла флейта піднебесна! [VI, с. 117]

Символ поезії, персоніфікований у, здавалося б, непоетичному образі сірого гусеняти, проникливо передав «больові точки» душевного світу автора. Мабуть, не випадково упорядники антології «Сто українських поетів» (2011) добірку віршів А.Малишка в ній назвали «Непродажне сіре моє гуся» [5; 419–426]. Звернув увагу на ці зворушливі рядки і В.Базилевський у передмові до останнього видання творів поета «Далекі орбіти» (2004) у серії «Бібліотека Шевченківського комітету» [1; 24, 25]. Іспит часом витримали далеко не всі Малишкові вірші, а цей, непомічений раніше, одержав нове життя, став знаковим для нинішнього розуміння глибинного смислу його слова. Віриться, що як поет Малишко відкриватиметься й іншими гранями своєї творчості, яку нині варто перепрочитувати. Шкода, що ім'я цієї знакової постаті для української літератури 30–70-х рр. ХХ ст. нині для більшості асоціюється лише з «Піснею про рушник», іншими піснями, які зовсім не вичерпують його багатогранної творчості. А.Малишко, як ніхто з його сучасників, одержимий любов'ю, правдою та родовою пам'яттю, підніс слово як основну субстанцію творення світу, як інструмент сягання до людської душі, як прояв буття духу, а не лише засіб спілкування. Своїм тонким відчуттям слова та непохитною вірою в його силу поет залишив неповторний слід в українській літературі.

Література

1. Базилевський В. Поет прямої мови, або «Серця яр чудесна» / В.Базилевський // Малишко А. Далекі орбіти. – К.: Криниця, 2004.
2. Гадамер Г.-Г. Вірші і розмова: есе / Г.-Г.Гадамер. – Львів, 2002.
3. Малишко А. Твори: у 10 т. / А.Малишко. – К.:

Дніпро, 1972–1974 (цитуюмо за цим виданням, вказуючи в дужках том і сторінку).

4. Павличко Д. Сонця і правди сурмач / Д.Павличко // Малишко А. Твори: в 10 т. – К.: Дніпро, 1972. – Т. 1.

5. Чорне і червоне: 100 українських поетів ХХ сторіччя: антологія / уклад. Б.Щавурський. – Тернопіль: Богдан, 2011.